

ATMOSFERA HAVOSI TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Maxammadiyev Asadulla Sharofiddinovich

Termiz muhandislik-texnologiya institute magistranti

asadullomaxammadiyev@gmail.com

Mamaraimova Umida Uralovna

Termiz muhandislik-texnologiya institute magistranti

***Tayanch tushunchalar:** Atmosfera, yer shari, ruxsat etilgan me'yor, kimyoviy modda, zararli elementlar, organizmlar, SanPIN.*

***Kalit so'zlar:** Surxondaryo atmosferasi, "Afg'on shamoli", Statsionar manbalar, sement changi, aerazollar, bo'yoq ishlash.*

Atmosfera yer sharining havo qobig'i bo'lib, biosferada hayot mavjudligini taminlovchi asosiy manbalardan biridir. Atmosfera barcha jonzoatlarni zararli kosmik nurlardan himoya qilib turadi, sayyora yuzasidagi issiqlikni saqlaydi. Havo ifloslanishining muntazam REM dan yuqori bo'lishi aholi kasallanish darajasining keskin ortishiga olib keladi. Aholi yashash joylarida havoning ifloslanganlik darajasi va ta'siri REM ko'rsatkichlari bo'yicha belgilanadi. Turli moddalarning ta'sir darajasiga qarab xilma-xil REM ko'rsatkichlari belgilangan. Masalan. Atmosfera xavosining holatini baholash SanQ va MO'R 0293-11 "O'zbekiston Respublikasi hududida aholi punktlarining atmosfera havosidagi ifloslantiruvchi moddalar ro'yxati" (SanPIN UzR №0293-11 Quyidagi REM ko'rsatkichlarini ajratish mumkin; havodagi chang-0,1 mg/m³; is gazi-0,01 mg/m³; oltingugurt oksidi-0,05 mg/m³; xlor-0,03mg/m³; fenol-0,01 mg/m³; formaldegid-0,003 mg/m³; qurum-0,05 mg/m³: va hokoza. REM ko'rsatkichlari turli davlatlarda farqlanishi mumkin. Hozirgi kungacha

atmosfera havosidagi 600 ta kimyoviy moddaning REM lari ishlab chiqilgan, shuningdek 38 ta moddalaning birlashib ta'sir qilishi o'rganilgan bo'lib ular uchun me'yorlar belgilangan.¹

Atmosferada sodir bo'ladigan fizik, kimyoviy va biologik o'zgarishlar tirik organizmlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi. So'nggi yillarda inson ta'sirining kuchayishi natijasida gazlar muvozanatining o'zgarishi kuzatilmoqda. Atmosferadagi gazlar doimiy miqdorining o'zgarishi sayyoramiz uchun salbiy oqibatlarga olib kelishi aniqlangan

Insoniyatga qolaversa, barcha jonivorlarga hayot baxsh etadigan atmosfera havosini hozir asosan ikki manba: tabiiy omillar va inson faoliyatining mahsuli – antropogen (sun'iy) manba ifloslantiradi. Tabiiy omillarga: kosmik changlar, vulqonlarning otilishidan, tog' jinslarining emirilishi va tuproqning nurashidan vujudga kelgan moddalar, o'simlik va hayvon qoldiqlari, o'rmon va dashtdagi yong'in, dengiz suvining mavjlanishi bilan havoga chiqqan tuz zarrachalari kabilarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

Sement ishlab chiqarish, shuningdek, sement changining fizik-kimyoviy xossalarini o'rganish jarayonida, sement changlari barcha tirik organizmlarga sizilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Sement ishlab chiqarish korxonalarini hududi yaqinida atmosferaga tushayotgan changning dispers tarkibi o'rganilganda sement changi aerazollari REM yuqoriligi tahlillar natijasida aniqlandi. Sement changi atmosferaga ko'tarilishi zavod atrofidagi barcha tirik organizmlarning hayitiiy muozanatining buzilishiga sabab bo'lmoqda. Bu kabi omillar atmosfera havosiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Atmosferaning tarkibi. Taxminan bir necha yuz million yil avval shakllanib bo'lgan Yer atmosferasi havosining tarkibi quyidagi asosiy gazlardan tashkil topgan.

¹ Salimjon Buriyev, Dildora Maxkamova, Vafabay Sherimbetov Ekologiya [va atrof muhit muhofazasi](#) Toshkent – 2018

(1-jadval).

Gazlar nomi	Hajm bo'yicha ulushi*, %	Og'irlik bo'yicha ulushi, %
Azot (N ₂)	78,084	75,51
Kislorod (O ₂)	20,946	23,14
Argon (Ar)	0,934	1,3
Karbonat angidrid (CO ₂)	0,03 – 0,04	0,05
Neon (Ne)	$1,818 \cdot 10^{-3}$	$1,2 \cdot 10^{-3}$
Geliy (He)	$5,24 \cdot 10^{-4}$	$8 \cdot 10^{-4}$
Metan	$1,7 \cdot 10^{-4} - 2 \cdot 10^{-4}$	$9,41 \cdot 10^{-5}$
Kripton (Kr)	$1,14 \cdot 10^{-4}$	$2,9 \cdot 10^{-4}$
Vodorod (H ₂)	$5 \cdot 10^{-5}$	$3,5 \cdot 10^{-6}$
Ksenon (Xe)	$8,7 \cdot 10^{-6}$	$3,6 \cdot 10^{-5}$

* Hajm bo'yicha ulush – bir xil bosim va harorat sharoitida gaz egallagan hajmning aralashma umumiy hajmiga nisbatining foizdagi ifodasidir.¹

Atmosfera havosi ifloslanishining inson salomatligiga ta'siri. (2 jadval)

O'lim sababi	Fojiadan bir hafta avvalgi o'lim soni	Fojia haftasidagi o'lim soni	B:A nisbat	Fojiadan keyingi haftadagi o'lim soni	V:A nisbat
	(A)	(B)		(B)	
Nafas olish a'zolari sili	14	77	5.5	37	2.6
O'pka raki	45	69	1.5	32	0.7
O'pka yallig'lanishi	45	168	3.7	125	2.8
Bronxi	76	704	9.3	396	5.2
Gripp	2	24	12.0	9	4.5
Yurak-qon-tomir kassalligi	118	281	2.4	152	1.3
Miokard	88	244	2.4	131	1.5

¹ Sh.A.Kuldasheva, X.X.Zokirov Atrof muhitni muhofaza qilish Toshkent-2007

Yirik sanoat shaharlarining havo basseyini sifatini kuzatuvchi xizmat muassasasi ma'lumotlariga qaraganda, atmosferadagi zaharli moddalar orasida ko'lami jihatidan uglerod oksidi birinchi o'rinda turadi. Shuning uchun ana shu gazning ta'siri to'hrisida mufassalroq to'xtalib o'tamiz. Uglevod oksidi har qanday yonilg'ining shu jumladan, avtotransport divigatellarida ishlatiladigan yonilg'ining yonish jarayonida hosil bo'ladi. Na o'ziga xos hidi, na rangi bo'lmaydigan bu gaz qondagi gemoglobinga kisloroddan ko'ra, ko'proq o'xshashligi bilan xavflidir. Atmosferaga chiqarilayotgan barcha zararli moddalar va chang aerazollari barcga tirik organizmlar uchun zarar yetkazadi bu esa turli xil kasaliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Q.X.Muftaydinov, H.M.Qodirov, E.Yu.Yulchiyev Ekologiya. Toshkent-2020.
2. A.Ergashev Agroekolgiya. Darslik. Yangi asr avlodi Toshkent-2006.
3. D.Yormatova Ekologiya. Darslik. Toshkent-2009.
4. Zokirov X.X. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish. Darslik. Surxon Nashr-2020.
5. Zokirov X. X., Kuldasheva Sh. A. Tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish. - Toshkent, 2011.
6. R.X.Allaberdiyev va boshqalar. Kimyoviy ekologiya. O'quv qo'llanma. O'quv qo'llanma. Toshkent - 2019.
7. R.M.Eshbo'riyev Fizikaviy ekologiya asoslari. O'quv qo'llanma. Samarqand-2020.
8. G.D.Shamsiddinova, D.A.Karimova. Kimyoviy ekologiya. O'quv qo'llanma. T.: «Fan va texnologiya», 2010
9. A.Ergashev, T.Ergashev. «Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish». Toshkent, «Yangi asr avlodi*», 2005